Vikmanshyttan i Hedemora socken

KLRD, 81, f 858, 4 maj 1724
Angav Länsman Lars Hedman, det soldaten Per Persson Tälgkniv och kvinnopersonen Ingrid Ersdotter ifrån Mälby begått lönskeläger och oäkta barn sålunda avlat, varpå han och äskade uppå dem laga plikt.
De instämda tillstodo på bägge sidor detta lägersmål, och att det skett förledne sommar 14 dagar efter Pingst, dock ej under äktenskapslöfte, varav Ingrid Ersdotter blivit havande, och för någon tid sedan ett flickebarn framfött, som ännu lever, men all den stund hon ej förr uppenbarat sitt tillstånd, skall Per Tälgkniv förledne höstas trätt uti annat giftermål, och förmenar därför sig ej skäligen kunna tilltalas om någon barnaföda, helst han på den händelsen så väl kunnat upprätta henne, som inlåta sig med någon annan.
Men Ingrid Ersdotter sade sig för blygsamhets skull ej velat eller kunnat sådant före upptäcka, som hon förmente ej böra gälla honom till befrielse ifrån barnets underhåll och uppfostring.
Resolution: I förmåga av 3 Cap Giftermålsbalken, samt Kungl. förordningen av år 1694 sakfälles Per Persson Tälgkniv och Ingrid Ersdotter för detta sitt första resan begångna lägersmål, den förra till 10 daler och den senare till 5 daler smts böter, samt var sin söndags uppenbara kyrkoplikt. Kunnandes ej heller Tälgkniv undgå, att till barnets föda och underhåll årligen förskjuta 2 skäppor säd och 8 daler kmt, till dess det bliver så stort, att det sig själv födan förskaffa kan.

TURBO OCH VIKMANSHYTTAN, HEDEMORA SOCKEN

Familj XI:105-106. Hindrich Hentzel -
X:53-54. Zacharias Hensel - Margareta Matsdotter

Utdrag ur "Vikmanshytte bruksegendomar och deras ägare genom tiderna" av Lars Rabenius. (Uppsala 1960)

Inledning, sida 11.

Wikmanshytte Bruks Aktiebolag, ägaren av de äldre bruk som här skola skildras, är ett företag av ungt datum. Stiftelseurkunden är dagtecknad den 23 december 1921, och bolagets regisrering skedde den 11 januari 1922. Sedan Larsbo-Norns Aktiebolag vid slutet av förra världskriget övergått i nya ägares händer, avyttrdes dess egendom i Söderbärke socken, den s.k. Larsbo-delen, till Barkens Sågverksaktiebolag. Därefter råkade bolaget i ekonomiska svårigheter och nödgades träda i konkurs. Vid avvecklingen övertogos alla tillgångar av det nybildade bolaget. Larsbo-Norns Aktiebolag, som tillkom på 1870-talet, hade inom sig hopsamlat ett flertal förut mer eller mindre samhörande bruk. Det är dessa som nu med undantag av Larsbo-delen bilda de fasta tillgångarna hos Wikmanshytte Bruks Aktiebolag. De äro alla belägna i Hedemora socken och utgöra ett väl samlat komplex med relativt obetydliga främmande enklaver.
Dessa äldre bruk äro Wikmanshyttan, Thurbo, Norn, Nyhyttan, Dräcke och Gränse. Nyhyttan, Dräcke och Gränse voro mindre, de fyra andra större. Det är endast vid Wikmanshyttan och Thurbo, som bruksrörelse nu bedrives, koncentrerad på framställning av järn och stål vid det förra, pappersmassetillvrkning och sågverksrörelse vid det senare.

Förord, sida 7.
När bruksdisponenten för ett par år sedan väckte tanken på fötfattandet av Wikmanshytte och därunder lydande forna bruks historia, blev slutet att jag erbjöd mig söka utföra detta arbete. Jag var därvid vål medveten om svårigheterna. Dels saknade jag erfarenhet om ett arbete av detta slag liksom tillräckliga historiska och tekniska kunskaper inom området, dels v-ar min tid upptagen av min dagliga gärning. men jag hade i mer än tjugo år som ordförande i bruksbolagets styrelse och genom mycket vistande å bruket under alla dessa år levt mig in i dess tillvaro både nu och i äldre tid och därigenom fått ett starkt intresse för dess verksamhet säväl nu som förr.

---

sida 8.
I några artiklar, införda i Södra Dalarnas Tidning under senare hälften av 1944, har en tjänsteman hos bolaget lämnat en historisk framställning av Wikmanshyttans uppkomst och utveckling. Till innehållet i dessa artiklar, vilkas avsedda publicerande ej var mig känt, har jag ej kunnat i mitt arbete taga någon hänsyn, då min skrift vid tidpunkten för dess publicerande redan förelåg i tryckfärdigt manuskript eller rentav i korrektur.

Norn i augusti 1944

Kapitel I. Wikmanshyttan och Turbo

Sida 129. .....

Uppgiften om hammaren överensstämmer med HÜlphers berättelse att "på 1500-talet skola tre av den tidens hammarwärk blivit vid detta stället av bergsmän anlagda, vilka i början av 1600-talet utdömdes", men "en så kallad Pink- eller Poick-hammare har någon tid blivit bibehållen".
Troligen på 1630-talet hade från Tyskland hit inkommit den i handlingarna ofta nämnde åldermannen Hinr. Hentzell, vilken av bergsmännen och bönderna i Wikmanshyttan och närbelägna hemman successivt inköpte hemmanslotter med andelar

i hytta och hammare. Denne bör således med fog anses som grundare av det bruk, som här uppstod, och, säger HÜlphers, "här i orten gjorde inrättning med det ännu brukliga Tyska Smide". Av ett köpebrev den 8 juli 1649, varigenom Hentzell inköpt en hemmanslott i Wikmanshyttan med kvarn och kvarnställe, hytta och smedja m.m., framgår att han vid den tiden skrevs"i Turebo", vilket antyder, att han var ägare även därtill eller åtminstone delägare. Som vittne på brevet finns ock Hans Steffens, "kopparslagare, innevånare i Hedemora". Denne Steffens, som längre fram skall närmare skildras i annat sammanhang, figurerar alltså här. Under Hentzells tid synes järnhanteringen på Wikmanshyttan hava utvecklats.

Att Hentzell var en dugande man framgår redan därav att han benämnes ålderman, en befattning av den betydelse att den icke utan vidare kunnat tilläggas en hit inflyttad utlänning. Om åldermansämbetet heter det i drottning Kristinas hammarsmedsordning av 1637, att alle som hava hamrar i Kronans strömmar eller dem bruka, är det förbjudet att hava någon hammarsmed, som icke har bevis att han lärt sitt ämbete och kan sin konst. Hammarsmeden utläres av åldermannen, som förordnas av landshövdingen jämte bergsmästaren, han får för åldermannen göra sitt mästerprov och blir mästersmed, mästersven eller lärodräng och erhåller lärobrev. Arbetet avser närmast utsmidande av stångjärn från osmundsjärn eller färskat tackjärn. Att Hentzell även anlitades i sin mera framskjutna egenskap av ålderman för andra uppgifter än de nu nämnda framgår av en bevarad handling från 1664. Enligt denna har det inom smideslagen och bergsmännen vid den andra smedjan i Wikmanshyttan uppstått oenighet om smedjedygnen. Och så har "åldermannen wälachtat och konstrike mest. Henr. Hentzell" slitit tvisten genom lottdragning om smidesordningen m.m. Dokumentet är dråpligt i sin avfattning och visar huru de stridande låtit sig nöjas med Hentzells föreskrifter, som upptaga även böter för överträdelse därav.

Sedan Hentzell 1670 bortgift sin dotter Elisabet med Johan Angerstein, förenades i dennes hand äganderätten till Turbo och Wikmanshyttan.

Sida 31.

Ätten Angerstein säges stamma från ungraren Stephan Crachta, som av romerska kejsaren Fredrik II upphöjdes i adligt stånd med namnet Angerstein och "benådades med närmaste anspråk på godste Angerstein i furstedömet Calenberg i Nedersachsen vid floden Leine". En ättling till denne, vilken jämte sina syskon innehade godset, nödgades sälja det på grund av förfall i dess järn- och hammarverk. Han hette Anders eller Andre von Angerstein. Han skulle så hava begivit sig till Nederländerna och därifrån till Sverige med några andra bergsmän, bland dem Hentzell.

Sida 32-33.

Johan Angerstein var född på Turbo den 25 september 1646, erhöll en god utbildning, bl.a. i bergsbruksrörelse, och tjänstgjorde som auskultant i bergskollegium. Han gifte sig den 16 oktober 1670 med Elisabet Hentzell, dotter till Henrik H. I arkivet på Wikmanshyttan finns bevarat ett koncept till det bjudningsbrev till bröllopet, som Hentzell sände till en av de förnämligare bröllopsgästerna. Ehuru namnet å gästen ifrga ej är utsatt, framgår tydligt av titulaturen och andra epitet att det måste vara fråga om myntmästaren och direktören vid Avesta Isak Kock ....
(Avskrift av brevet)

Sida 39-40

Vikmanshyttan uppgives sålunda vara ett urgammalt hytteställe ....
....
1648 års längd på hammarsakattejärnet angiver "4 bergsmanshamrar, som understundom brukas och ränta vardera 1 skeppund stångjärn i skatt". Samma år uppgiver mantalslängden nio hushåll med nitton personer, tio år senare, 1658, tretton hushåll med trettiofyra personer, varibland märkes för förstA gången "Hindrich Hendzell, man, hustru,3 drängar,2 pigor" ....
.... 1684 är Hentzell försvunnen, tydligen avliden, ...

Sida 42-43.

Turbo är, som redan sagts, dunkelt till sin upprinnelse, utom att det"av ålder varit funderat" å Ingvallsbenning. I den äldsta kvarntulls-(mantals) längden av år 1636 förekommer det emellertid, ehuru då ännu upptaget under Ingvallsbenning, med två hushåll Björn Koolares och Gunnars, vardera om två personer, 1645 finnas fyra hushåll: Gunnar Kolare med två personer, Lars Hammarsmed med två, Anders Angerstein med fyra och Hindrich Hammarsmed med fem. År 1648 äro där flera angivna: Gunnar Kolare med tre personers hushåll, Zacharias Hammarsmed med en, Anders Angerstein med fem och M. Hendrich Hensel med fem. 1658 finnas bland sju hushåll om tillhopa 18 personer upptagna bl.a. Hans Dåmbs - broder till Anna C atharina, g.m. Anders Angerstein, och Sofia, g.m. Hans Steffens, omg. med Johan Nyman - med fem personers hushåll och Hindrich Hindrichsson med två personers hushåll. ....
(Zacharias Hensel finns 1658 för första gången i Djörkhyttan)